

La Unió Europea desenvolupa noves formes de competència espacial. El Tractat de Maastricht limita el paper dels estats. Mentre aquests estaven separats per línies frontereres, tots s'assemblaven. Molta gent pensa que amb la desaparició de les últimes barreres econòmiques, els estats estaran privats de la seva influència anterior en les activitats productives i en les preferències dels consumidors. Aquesta opinió no té cap fonament. Els estats encara són importants per moltes raons, la més evident de les quals és que les polítiques de benestar redistribueixen un alt percentatge d'ingressos nacionals. Els estats difereixen entre ells pel tipus de taxes que han d'imposar a la població per tal d'aconseguir llurs objectius socials. Les polítiques de transferències no són els únics factors responsables del manteniment de la importància dels estats després de Maastricht.

Els països europeus es distingeixen entre ells per les estructures espacials i per les organitzacions regionals. En alguns d'aquests països, el desenvolupament de les relacions econòmiques a escala mundial ha accelerat el creixement de ciutats globals. En altres països, els enormes centres urbans es mantenen més petits. Són peces del tauler d'escacs europeu, no del mundial.

Per tal d'entendre les conseqüències de la fase actual de la construcció europea, cal analitzar les especificitats de les unitats territorials que formen Europa. Hem de començar (1) per fer una reflexió fonamentada en la naturalesa dels estats i de les regions, (2) recordar algun dels factors generals d'unitat i diversitat que funcionen a Europa, (3) ressaltar l'herència de les fases tradicionals i industrials del desenvolupament econòmic relativa a les estructures espacials europees, (4) aprofundir en els processos en marxa en un temps de globalització i, com a conclusió, (5) presentar els trets característics de la geografia construïda mitjançant la reestructuració econòmica, cultural i política que ja va començar fa una generació.

1. Algunes reflexions sobre els estats, les nacions i les regions

Les unitats territorials poden sorgir de factors econòmics, culturals o polítics, que no es combinen igual a l'àmbit estatal i regional.

A) *Els atributs dels estats*

1. Fonamentalment, els estats són organitzacions polítiques. El típic estat europeu és l'estat sobirà que no té cap competidor en el seu territori i normalment tampoc en reclama d'altres.¹

2. Els estats mai no són els resultats del poder pur: a fi de governar una àrea àmplia i poblada, els governs han d'estar vigilats per l'opinió pública i han de comptar amb formes d'autoritat legítimes. D'aquí es dedueix la dimensió simbòlica (i cultural) de tot tipus d'organitzacions polítiques: la gent accepta com el seu príncep o president un home que rarament viu a la mateixa ciutat, no sempre parla la mateixa llengua ni pertany a la mateixa classe. La gent s'ha d'identificar amb ell o amb una representació abstracta de l'estat. Com que la gent és capaç d'adherir-se a símbols, pot ignorar la distància i considerar que tots els indrets dins d'un territori nacional comparteixen una naturalesa idèntica i que els seus habitants formen part de la mateixa família.²

Els estats europeus són estats nacionals el poder dels quals és legítim si expressa la voluntat de la comunitat que governen.

3. Els estats nacionals difereixen en com pensen una nació. En el cas més simple, la nació és considerada com una comunitat unificada. En aquest cas, l'estat ha d'expressar la voluntat col·lectiva del grup. En altres situacions, la nació és una pluralitat de grups que estan d'acord en alguns objectius, per exemple, compartir el mateix territori i protegir-lo d'amenaces internes i externes. Com que els grups poden discrepar en altres assumptes, la responsabilitat màxima de l'estat no és expressar la voluntat d'una nació unificada, sinó mantenir un equilibri entre els components.

Quan els components dels grups nacionals són territorials, l'estat s'organitza generalment en un estat federal: Suïssa és el millor exemple d'aquesta situació a Europa. També ocorre que la societat nacional es troba dividida per línies no territorials: això passa sovint quan l'estat té en el seu territori dos o més grups religiosos. En aquestes situacions, l'estat apareix com una associació de comunitats i és quan els científics polítics parlen de l'estat consensual.³

Aquest és el cas dels Països Baixos. L'Estat d'aquests països és poderós i té una estructura molt centralitzada, però, sobretot, la seva responsabilitat és facilitar les mateixes oportunitats socials, econòmiques i culturals a tots els components de la població. Les cadenes de televisió són públiques; tanmateix, l'Estat no és responsable dels programes: proveeix les associacions de diferents ètnies o religions que representen les comunitats amb una part de programes proporcionals al nombre dels seus membres.

4. El poder dels estats es basa en la llei. Per això, la manera en què la llei es produeix i s'aplica és molt important per entendre l'organització territorial. En aquest àmbit, hi ha dues tradicions principals a Europa.⁴

---

1. Bertrand BADIE, *La fin des territoires: Essai sur le désordre international et sur l'utilité sociale du respect*, Paris, Fayard, 1995.

2. Jean GOTTMANN, *La politique des États et leur géographie*, Paris, Armand Colin, 1952.

3. Arendt LUPHART, *The Politics of Accomodation, Pluralism and Democracy in the Netherlands*, Berkeley, University of California Press, 1968.

4. Max WEBER, *Sociologie du droit*, Paris, PUF, 1986.

En els països on domina la cultura legal romanogermànica (per exemple, pràcticament tota l'Europa occidental continental), la llei la produeix bàsicament l'estat: el parlament estudia els problemes que sorgeixen en el país i dissenya sistemes legals per solucionar els conflictes. Aquest sistema crea confusió entre l'estat com a legislador i l'estat com a govern. L'estat té la responsabilitat d'aplicar les lleis que produeix. La presumpció que els funcionaris interpretaran correctament els textos legals existeix quan apareix un conflicte entre l'estat central o local i un ciutadà. Com a conseqüència d'això, els ciutadans no poden dur l'estat o els seus funcionaris als tribunals ordinaris. Els tribunals administratius especials han de jutjar aquests conflictes.

L'essència de la llei és diferent en els països que apliquen la *Common Law*: la producció de la llei no és un privilegi de l'estat. Les fonts normals de les normes legals es fonamenten en els costums i en la jurisprudència dels tribunals. El paper de l'estat és permetre que tothom es beneficiï de la llei, això significa que els ciutadans poden dur agents del govern local o funcionaris del govern central davant dels tribunals ordinaris si pensen que han utilitzat malament el seu poder.

En la tradició romanogermànica, l'estat és responsable de l'aplicació de la llei. D'aquí neix la temptació de la centralització. En un país de la *Common Law*, l'estat no ha de controlar l'aplicació de la llei perquè aquest és el paper del poder judicial. Les conseqüències d'una política descentralitzadora són radicalment diferents en el sistema de la *Common Law* i en el romanogermànic. En el primer cas, no es descarta una aplicació a fons de la llei. En el segon cas, sovint, la llei deixa de ser estrictament executòria a molts llocs de l'estat.

Els científics polítics de parla anglesa han criticat la centralització moltes vegades. Aparentment, no són conscients que tot el procés d'aplicació de la llei és diferent en els països de tradició romanogermànica. Fa vint anys, els científics polítics francesos⁵ van provar que la centralització no conduïa a una aplicació rígida dels textos legals. Els funcionaris tenien interès per aconseguir acords amb els notables locals per tal d'evitar el malestar polític; d'aquest fet podem extreure la paradoxa d'un sistema la diversitat del qual sovint està millor preservada que en un país de la *Common Law*, aparentment descentralitzat.

5. Els estats tenen bases econòmiques: cal pagar pel sistema polític, la defensa, la policia, la justícia, etc. Mentre les economies no es fonamentin en transaccions monetàries, els impostos s'hauran de gravar en espècie. És molt difícil centralitzar-los, cosa que redueix el poder del govern. La fragmentació és una amenaça constant de les construccions polítiques quan la majoria de la població està constituïda per comunitats rurals petites que viuen quasi autàrquicament.⁶

El desenvolupament de les formes modernes dels estats va lligat a l'ampliació dels mercats i a l'expansió del comerç. Els governs poden mantenir burocràcies administratives, finançar un exèrcit i una marina permanents i organitzar la redistribució d'una part dels ingressos nacionals gràcies als impostos.

---

5. Per exemple, Michel CROZIER i Friedberg EHRARD, *L'acteur et le système*, Paris, Le Seuil, 1977; Pierre GRÉMION, *Le Pouvoir périphérique. Bureaucrates et notables dans le système politique français*, Paris, Le Seuil, 1976.

6. Paul CLAVAL, *Espace et pouvoir*, Paris, PUF, 1978.

La coherència del territori dels governs és més gran quan les parts diferents tenen recursos complementaris. Aquest fet assegura a l'estat un alt grau d'autosuficiència ja que la major part dels intercanvis econòmics tenen lloc dins del seu propi territori polític. Això resulta molt pràctic durant les guerres. Quan no hi ha cap amenaça internacional, els avantatges d'una economia nacional tancada són petits excepte en una situació: quan l'aïllament significa augmentar les inversions i el comerç exterior, i afavoreix un índex de creixement més alt. Aquesta era la situació dominant fa una generació i per aquest motiu neix la idea que els estats han de comptar amb les economies nacionals. Això certament fou cert durant algunes fases de la revolució industrial, però, no és una condició *a priori* dels estats.

B) *Els atributs de les regions*

Els estats són construccions polítiques, per damunt de tot. Les regions són els resultats de la vida cultural, històrica o econòmica i no sempre tenen un paper en la vida política de les nacions, excepte com a fonament de llur organització administrativa.

1. En molts casos, les regions recorden l'existència de divisions ètniques del passat o actuals. A Àfrica, les estructures tribals són les divisions estatals més importants avui dia. En un país com França, molts departaments o regions administratives són hereves de les províncies monàrquiques, que, sovint, coincidien amb les diòcesis eclesiàstiques. Aquestes diòcesis reproduïen les estructures administratives del període dioclecià de l'Imperi romà, de fet, les velles *civitates* celtes de Gaul; algunes de les divisions territorials franceses actuals tenen 2.300 anys i són el testimoni de l'antiga importància de les tribus gàl·liques.⁷

Durant els temps en què la comunicació fou principalment oral, existí una tendència innata cap a la destrucció de les cultures.⁸ Les llengües van evolucionar en diferents dialectes. Els artesans van donar noves formes als estris que produïen i utilitzaven. L'arquitectura vernacular va adaptar les granges als materials locals, als tipus de construcció i a les condicions socials.

Per tant, dins d'un territori nacional sempre existien trets culturals molt diferents. Alguns d'aquests poden remarcar les especificitats de les subcultures nacionals. De vegades, també reforcen les demandes de les autonomies o dels moviments nacionals.

Tal com els estats, les regions han de ser investides amb símbols per tal de ser reconegudes com a divisions territorials unificades. Aquest fet passa sovint quan els límits són definits i estables durant llargs períodes de temps, cosa que sovint ocorre en les divisions administratives. Per això s'ha dedicat tanta atenció a les regions històriques des de la fi del segle XIX. Com que els romans van transformar aquestes regions en divisions administratives, els territoris de les tribus gàl·liques van romandre presents en la memòria de la gent durant l'edat mitjana i han mantingut una part del seu significat simbòlic fins avui dia.

---

7. Xavier de PLANHOL, *Géographie historique de la France*, París, Fayard, 1988.

8. Paul CLAVAL, *La géographie culturelle*, París, Nathan, 1995.

2. Les divisions administratives van donar abast territorial al sistema polític. El seu objectiu és dividir el país en unitats suficientment petites per poder-les controlar i per situar els serveis administratius a prop dels usuaris. Cada tipus de funció administrativa té les seves pròpies necessitats, fet que significa que la millor manera de governar un país és crear una jerarquia de divisions administratives per a cada servei o funció.

Consegüentment, les divisions administratives semblen anàrquiques. Quan sorgeixen noves funcions estatals, s'engloben districtes nous, sovint sense tenir en compte els que ja existien abans. Aquest tipus d'anarquia ofereix alguns avantatges al govern central, que apareix com l'únic àrbitre quan apareixen tensions locals i, a més, abasta una pluralitat de serveis públics. És un mitjà per impedir el naixement de contrapoders locals.

L'anarquia de les divisions administratives no és il·limitada. Freqüentment, els governs centrals tenen interès a col·locar tots els serveis administratius en un sistema únic de divisions territorials. Aquest tipus d'organització és més útil per al control espacial i per a la supervisió ja que les informacions recollides per un servei moltes vegades són interessants per als altres. Això permet una coordinació local més senzilla de l'acció administrativa.

Hi ha una altra raó que limita l'anarquia de la divisió territorial: la centralització mai no és total. Alguna forma d'estat local ha d'existir per solucionar els problemes locals de la població en aquest àmbit, la qual cosa vol dir que els governs i les assemblees locals tenen la responsabilitat d'organitzar l'escola, la sanitat, l'habitatge o els serveis de bombers en parròquies, districtes o regions, d'equipar les comunitats amb serveis d'aquesta mena, de protegir la natura i d'ajudar en les activitats culturals. Les àrees amb formes diferents d'estat local han de governar abastant totes les unitats de la vida social, per exemple, els mercats laborals.

Com que la participació ciutadana en l'estat local augmenta quan aquella dóna valor simbòlic als districtes que governa, les estructures administratives sovint van lligades amb les divisions culturals.

3. La vida econòmica té un paper més important en la creació i l'evolució de les regions que no pas dels territoris nacionals. Això no vol dir que les regions econòmiques tinguin sempre la mateixa naturalesa.⁹

El primer factor de regionalització és l'homogeneïtat de les activitats dins d'una àrea. La regionalització afavoreix les divisions que varien molt en mesura i en consistència. En les societats tradicionals, les regions eren similars pel tipus de vida que permetia produir als pagesos o als pastors, en un context particular, tot el que necessitaven per menjar, vestir-se i allotjar-se. Les granges o les comunitats locals sovint eren quasi autàrquiques. Només venien el que necessitaven per poder comprar a fora el que no es podia produir localment. En les economies comercials, l'especialització facilita un altre tipus de regions homogènies: les àrees trien

---

9. Paul CLAVAL, *Régions, nations, grands espaces*, Paris, Genin, 1968; Paul CLAVAL, *Initiation à la géographie régionale*, Paris, Nathan, 1993.

el sistema productiu amb el qual se situen en un lloc superior en la competència espacial.

Moltes vegades, la regionalització econòmica es fonamenta en l'estructuració de connexions urbanes per tal de proveir una comunicació més fàcil en tota mena d'interaccions econòmiques, culturals o socials. Les jerarquies dels indrets centrals es desenvolupen, però són controlades i dominades per les metròpolis regionals.

Com que les entitats regionals es poden fonamentar en factors culturals, administratius o econòmics, segons les circumstàncies, no hi ha cap model de divisió universal dins dels territoris nacionals.

2. Els factors generals de diversitat i d'unitat relatius a les divisions territorials d'Europa

Les divisions territorials d'Europa palesen algunes forces generals o factors que afecten la geografia d'aquest continent. Alguns d'aquests factors són naturals, mentre que d'altres són culturals o històrics.

A) *Els factors naturals de diversitat i d'unitat en l'Europa occidental*

El primer factor de diversitat és donat per les dimensions d'Europa: des de Gibraltar, Sicília o Creta fins al cap Nord hi ha més de 35° de latitud. Aquest fet significa l'existència de grans contrastos climàtics entre el nord i el sud, encara que les influències atlàntiques suavitzin les temperatures de les costes de les àrees més nòrdiques o de Noruega. Arran d'això, hi ha una organització climàtica triple que depèn del predomini dels trets atlàntics, mediterranis o continentals.

La diversitat també prové de la gènesi del continent: a la part occidental, del sud al nord, hi ha una cadena muntanyosa alpina amb pics aguts, una cadena muntanyosa herciniana caracteritzada per planes erosionades, una part de la gran planura nòrdica europea i un altre massís muntanyós antic que s'estén des d'Irlanda cap a Escòcia i Noruega. Les planes erosionades de Suècia i de Finlàndia formen part del crató de l'Europa oriental que es caracteritza principalment per tenir una topografia baixa i ondulada. L'herència de les glaciacions quaternàries també oposa la part nord del continent i les serres alpines a les àrees mediterrànies.

No obstant això, algunes similituds es deriven de la disposició de la terra i del mar: a l'Europa occidental, els mars mai no són gaire lluny; això explica les temperatures suaus dels hiverns, fins i tot, al sud d'Alemanya, la part més continental de l'Europa occidental, fet que afavoreix les relacions culturals i el comerç.

B) *La unitat i la diversitat d'Europa com a resultat dels factors culturals i de la història*

Gairebé tota la població de l'Europa occidental parla llengües indoeuropees, però no totes pertanyen a la mateixa arrel, fet que posa en evidència escenaris vells d'unificació i de diferenciació.

El paper de Roma fou decisiu en l'evolució històrica i cultural de l'Europa occidental: va unir totes les parts meridionals i occidentals des de Gibraltar fins al *limes* d'Adrià, entre Anglaterra i

Escòcia. Roma va introduir molts aspectes de la cultura grega en aquesta part del món. Més tard, va establir el marc en què el cristianisme s'organitzà per primera vegada a Europa. La cultura romana es barrejà amb les tradicions locals; per aquest motiu, el model d'unitat i de diversitat que evolucionà durant l'edat mitjana fou molt curiós.

Després del col·lapse de Roma, la difusió cultural dels models mediterranis anava des del Rin i de la vall del Danubi cap a l'est i el nord. En aquests indrets, els models van ser transformats molt més per les poblacions locals que en l'anterior Imperi romà i per això es manté la importància del límit del Rin i del Danubi en la història europea.

Una diferència similar s'esdevingué en el sud, a Espanya, Portugal, Sicília i part meridional d'Itàlia i Grècia, com a resultat de la invasió àrab dels segles VII i VIII i de la progressió otomana en els Balcans des del segle XIII.

La influència desigual de Roma i la seva interferència amb altres cultures explica l'existència de dos nivells culturals europeus: un entre el nord i el sud, potenciat des del temps de la Reforma per l'oposició dels països romans catòlics del sud i dels protestants, al nord; un altre entre l'est i l'oest, que palesava la competència entre Bizanci i Roma des del segle IV en endavant, i l'evolució del cristianisme en línies diferents en el Bizanci ortodox i en la Roma catòlica.

Des del segle XIII, els centres econòmics d'Europa es van començar a traslladar des del Mediterrani cap al nord. Durant el segle XVI, el mar del Nord va desplaçar el Mediterrani com a centre principal de comerç i de civilització.

C) *Els tipus de regions*

L'Europa occidental es caracteritza per certs tipus d'organització territorial definits pels seus trets naturals i per la seva història. Les estructures de les regions depenen de les condicions ambientals. Els estuaris de l'Europa occidental són tan amples que, generalment, les relacions entre les seves costes eren difícils, excepte per a les embarcacions, per això tenien molta importància els llocs on primer es podia creuar el riu amb un pont. Els vaixells podien arribar a aquests indrets gràcies a la marea. Aquestes localitzacions van atraure ports, que servien com a metròpolis regionals per a una àrea riu avall i riu amunt.¹⁰ Aquest tipus d'organització regional es pot observar des de Sevilla fins a Hamburg, Bristol o Hull.

Alguns trets naturals foren tan eficients en l'organització regional com la poca grandària dels rius atlàntics. Aquest fet demostra que gairebé a tot arreu les estructures palesen la història més directament que no pas les limitacions naturals. Per exemple, si tenim en compte: Baviera, el Mittelland suís, el Bas-Dauphiné, la vall del Po, la plana veneciana i els turons i les planes del nord dels Pirineus, tots aquests indrets comparteixen molts trets físics, especialment a causa de la història de les glaciacions quaternàries i de l'impacte que van tenir en les formes de la terra. No obstant això, l'organització humana d'aquests llocs és molt diferent. Munic gaudeix

---

10. Roger BRUNET, «La composition des modèles en analyse spatiale». *L'espace géographique*, núm. 4 (1980), p. 253-265.

d'un centralisme fort que no té res a veure amb la topografia. Milà té una situació similar en el nord d'Itàlia, però no domina tota la plana. L'estructura urbana del Piemont, amb una metròpoli regional forta i amb altres ciutats més petites, difereix molt de les àrees llombardes orientals i de les venecianes on les ciutats mitjanes són la norma. D'alguna manera, el cas de Tolosa és similar al de Munic, tanmateix, la ciutat rosa s'aprofita de la confluència dels rius. El Bas-Dauphiné no té una ciutat principal i té com a atraccions metròpolis alpines, Grenoble, Chambéry i Annecy o els centres de la vall del Roine, Valença, Viena i principalment Lió.

Atès tot això, podem extraure unes quantes generalitzacions de la geografia regional d'Europa fonamentades en la geomorfologia.

D) *Els models heretats de la diferenciació regional i nacional*

La combinació de condicions naturals amb la història ha introduït a Europa models resistents al temps de diferenciació territorial. Fa una generació, Stein Rokkan¹¹ assenyalà el naixement d'un cinturó central des del nord d'Itàlia fins a Flandes i al sud-est d'Anglaterra durant el període comprès entre els segles XIII i XVI. A causa de la construcció d'una carretera a través de la gorja Göschenen en els Alps suïssos centrals, el pas Gotard esdevingué la via més curta per creuar els Alps. L'itinerari s'obria a la plana propera a la vall del Rin, per tant, tota aquella àrea es tornà pròspera.

Aquesta part d'Europa era econòmicament capdavantera. A més, s'escapava de l'evolució cap a uns estats forts i centralistes, cosa que no ocorria a Anglaterra, França, Castella o Suècia. El nucli d'Europa era una part de l'Imperi germànic. El poder real de l'emperador s'havia erosionat gradualment. Tota l'àrea es va transformar en un mosaic de petits estats, els més eficients dels quals eren ciutats estat en el nord d'Itàlia, de Siena a Florència cap a Venècia o Milà, a Suïssa (Lucerna, Zuric), al peu dels Alps (Augsburg), al llarg de la vall del Rin (Basilea, Estrasburg, Frankfurt, Colònia) i, més al nord, van existir aquests tipus de ciutats mitjançant la Lliga Hanseàtica. A Flandes, els comtes eren rics i els prínceps poderosos, però ciutats com Bruges i, més tard, Anvers tenien una mesura real d'independència.

El significat d'aquest cinturó central en la vida política va romandre important: encara avui és una àrea on els estats federals tenen més influència que arreu, sobretot a Alemanya i a Suïssa, i on les grans ciutats no sempre difereixen gaire de les ciutats estat del passat; això és vàlid per a Milà, Basilea, Zuric, Frankfurt, Hamburg, Amsterdam, Rotterdam i Anvers.

3. Les organitzacions territorials de l'Europa occidental: el llegat dels temps moderns i de la revolució industrial

El procés de modernització fou responsable de l'emergència de formes d'organització espacial que encara expliquen una part de la realitat actual.

---

11. Stein ROKKAN, «Territories, centres and peripheries: towards a geotechnic-geo-economic-geopolitical Model of differentiation within Western Europe», a J. GOTTMANN, *Centre and Periphery*, Beverly Hills, Sage, 1980.

A) *Els temps moderns*

1. Fins a la fi del segle XVIII, les formes d'organitzacions territorials econòmiques no eren gaire diferents en l'Europa occidental.¹² El procés de modernització que començà amb el Renaixement i amb la Reforma va repercutir sobretot en la vida religiosa, la cultura de les elits i la concepció del poder, també va transformar la vida econòmica al llarg de les costes occidentals del continent a causa del desenvolupament del comerç transoceànic i de les empreses colonials.

Les estructures regionals mantingueren el tipus tradicional: una multiplicitat de divisions administratives hereves dels temps feudals, identitats parroquials fortes, però també una consciència clara de les entitats provincials creades durant un procés llarg i hereu, en part, almenys a França, de les primeres divisions feudals, romanes i gal·licanes. L'assortiment de la majoria de productes no era suficient, la qual cosa volia dir que la subsistència es produïa sobretot prop del lloc on el menjar es consumia: cada país havia desenvolupat el seu mètode particular per obtenir del medi ambient el que era necessari per viure. Segons els llocs, es vivia d'una manera o d'una altra.

La majoria de ciutats eren petites: 30.000 habitants era el límit normal. Més lluny, les ciutats havien de comptar amb les vies d'aigua interiors o amb el comerç marítim per proveir-se. Als voltants de les ciutats interiors, hi havia cinturons d'especialització parcial d'hortalisses, productes làctics, vi o cereals. Al sud d'Europa, on la revolució industrial no va tenir gaire impacte, aquestes formes d'organització econòmica encara continuaven vigents fa mig segle, fet que explica algunes de les característiques actuals de l'interior de Portugal, Espanya, el sud d'Itàlia o Grècia.

L'organització regional fonamentada en ciutats grans només era present en les àrees on el comerç era actiu: a molts dels grans estuaris de les costes occidentals d'Europa, als Països Baixos i, d'una manera creixent, a Gran Bretanya. El declivi de la Lliga Hanseàtica va reduir el paper de la part oriental del mar del Nord i dels ports del Bàltic.

2. Durant els primers segles de la modernització occidental, les principals transformacions van aparèixer en el camp de la cultura i dels valors. L'aparició d'estats moderns començà en el segle XIV, però, les doctrines de sobirania sobre les quals el nou ordre internacional es va construir¹³ foren el resultat d'una perspectiva racionalista nova de la llei. Durant el segle XVI, els estats absolutistes com la monarquia espanyola o la francesa van servir de models. La Revolució Gloriosa de 1688 i el seu teòric, John Locke, van introduir la idea d'un règim representatiu. La legalitat va deixar de residir en la persona del rei: ara, una de les seves fonts era la voluntat popular. La conclusió lògica d'aquesta evolució era fer de la gent l'autèntic sobirà; d'aquí neix l'Estat nacional.¹⁴ La transformació fou, de fet, contemporània amb la revolució industrial.

---

12. Paul CLAVAL, *Initiation à la géographie régionale*, 1993.

13. Bertrand BADIE, *La fin des territoires...*, 1995.

14. Eric HOBBSBAWM, *Nations et nationalisme depuis 1780*, Paris, Gallimard, 1992 [1a ed. en anglès, 1990].

B) *L'impacte de la revolució industrial*

1. La revolució industrial va tenir moltes conseqüències en l'organització espacial d'Europa. Primer, va augmentar les diferències entre el nord i el sud d'Europa. A la fi del segle XVIII, la modernització va començar gràcies a la Il·lustració de les monarquies del sud, Portugal, Espanya o Nàpols. Els grecs van començar a mirar cap a l'Europa occidental i a somiar en un nou destí fora de l'Imperi otomà. Els estats del nord d'Itàlia es trobaven entre els més eficients d'aquells temps: moltes innovacions en l'àmbit de l'Administració pública venien del Piemont, Parma o Milà, per exemple, les tècniques dels estudis cadastrals. A la darreria del segle XIX, hi havia una Europa desenvolupada que s'estenia des de Gran Bretanya fins a Suïssa i a algunes parts del Piemont i Llobardia i des de París fins a Praga, Berlín o Estocolm. Els grans ports de les costes occidentals d'Europa, que havien tingut un paper molt important en el comerç ultramarí des de l'època dels grans descobriments, van començar el seu declivi, almenys relativament, excepte els de Gran Bretanya. En altres llocs, l'endarreriment era present a tot arreu.

Consegüentment, les unitats territorials van deixar de fonamentar-se en principis similars en les parts industrialitzades d'Europa i de la resta de territoris.

2. El model d'estat nació nascut a Gran Bretanya, als Estats Units i a França a la fi del segle XVIII fou adoptat a altres indrets, però va adoptar un significat nou. A Gran Bretanya o a França, la nació (o nacions de Gran Bretanya) era fruit de l'expansió territorial de l'estat i estava formada per poblacions que no sempre compartien les mateixes tradicions culturals. A Alemanya i a Itàlia, les nacions van romandre purament com a realitats culturals que es van transformar en estats durant el segle XIX. Més a l'est, en els països amb tradicions imperials, els models d'establiment eren tan complexos que no hi havia cap possibilitat de dibuixar límits que no incloguessin minories: cosa que implica que l'Estat nacional sigui una construcció fràgil.¹⁵

La revolució industrial transformà les relacions entre els estats i les economies.¹⁶ Mobilitzar els estalvis per fer negocis o per invertir esdevingué més senzill arran de la creació del dipòsit i dels bancs comercials. La varietat de productes va créixer ràpidament amb els nous serveis de transport. Els productes es podien vendre a tot el país o exportar; van aparèixer els mercats nacionals, el desenvolupament dels quals sovint s'alentia per les tarifes existents abans de la generalització del comerç lliure durant la dècada del 1860 i després del 1890, la qual cosa evitava la ruïna dels pagesos davant dels nous productors d'ultramar i donava a les indústries l'oportunitat d'evitar la competència quan encara no eren suficientment fortes per fer-hi front.

Per primera vegada a la història, els estats es van fer més o menys coextensius amb les economies. Les economies d'escala van ser més freqüents amb els mercats més grans. Les indústries van produir molta més varietat de productes gràcies a les innovacions. Les economies es van fer més complexes, cosa que va generar economies externes substancials. La combinació d'economies d'escala amb les externes va donar un avantatge competitiu a les economies nacionals dels

---

15. Krzysztof POMIAN, *L'Europe et ses nations*, Paris, Gallimard, 1990.

16. Paul CLAVAL, *Régions, nations, grands espaces*, 1968.

països industrialitzats. Els empresaris podien augmentar els salaris que pagaven als treballadors, fet que provocà l'expansió ràpida del mercat domèstic. El creixement sostingut va permetre als estats de disposar de diners suficients per introduir les polítiques del benestar.

Durant el període d'entreguerres, Gran Bretanya, Alemanya, els Països Baixos, Bèlgica, França, Suïssa, Dinamarca i Suècia van elaborar economies nacionals coherents. El procés començà a Itàlia i a Espanya, on va créixer la producció industrial, però no va cobrir tots els sectors de la demanda.

3. La revolució industrial també va ser responsable dels canvis substancials en la naturalesa i en l'organització espacial de les regions econòmiques. Les cèl·lules locals autosuficients es van obrir a les relacions comercials. Els productors es van especialitzar en els àmbits que els oferien els millors avantatges comparatius, per això va néixer el desenvolupament d'un nou tipus de regió homogènia, la regió econòmica especialitzada. En l'agricultura, algunes àrees van escollir la producció d'un cultiu: les zones vitícoles del Llenguadoc francès, per exemple.

En el món industrial, hi hagué una emergència similar d'àrees especialitzades. A fi d'accedir als mercats importants, les manufactures es van sentir atretes per: el carbó, els salts d'aigua fàcils d'aprofitar, el ferro o altres metalls minerals, els ports on moltes matèries primeres arribaven i les oportunitats d'exportació eren més grans, les grans ciutats i les àrees centrals de les economies nacionals. Uns altres factors també foren cabdals. Els costos de comunicació en la fase del procés de les cadenes de valor afegit (o *fil·lières*) eren molt alts. Les innovacions encara no havien transformat substancialment aquest aspecte de la vida econòmica. S'estalviaven diners limitant la distància entre les plantes filials de les grans companyies industrials o entre elles i llurs subcontractistes; per aquest motiu, es van crear els districtes industrials on les empreses d'un determinat sector de la producció trobaven interessant establir-se. Gairebé totes les regions importants de la fi del segle XIX i de l'inici del segle XX eren, de fet, districtes industrials.

Els serveis comercials es van desenvolupar ràpidament amb l'engrandiment dels mercats i l'augment dels ingressos. La gent demanava serveis nous en l'àmbit de l'educació o de la salut perquè tenien més diners. La urbanització va progressar, fet que beneficià totes les ciutats. Conseqüentment, les connexions urbanes es van fer més complexes, amb jerarquies més fortes. Les metròpolis regionals controlaven i organitzaven les activitats comercials en les seves zones d'influència (tant en àrees rurals com en districtes industrials), s'encarregaven d'un nivell superior d'educació i dels serveis de sanitat i atreïen les oficines centrals de companyies industrials importants. Llurs bancs eren força dinàmics, acumulaven els estalvis d'una àrea important, deixaven diners per als negocis i, de vegades, participaven en el capital de les companyies.¹⁷ Durant unes quantes dècades, les seves activitats van estar fora del control de l'estat o del banc central, per aquest motiu, podien oferir als empresaris oportunitats fantàstiques en aquelles metròpolis regionals.

---

17. Jean LABASSE, *Les capitaux et la région*, París, Armand Colin, 1955.

Per primera vegada, les forces econòmiques van esdevenir el factor principal en l'estructuració de les nacions. Les connexions de les regions econòmiques abastaven tot el seu territori. Sovint, els governs adaptaven les seves divisions administratives als models nous de les regions econòmiques.

Les regions econòmiques no van evolucionar de la mateixa manera ni van tenir el mateix paper dintre dels països europeus industrialitzats. Les àrees centrals de les nacions tenien un alt grau de densitat, grans metròpolis i districtes industrials nombrosos. A la perifèria, les metròpolis regionals romangueren més petites i menys dinàmiques i les seves jerarquies urbanes foren menys complexes.¹⁸ Al sud d'Europa, el procés només va transformar algunes zones: les regions econòmiques modernes es van desenvolupar al voltant de ports importants, que sovint eren els centres industrials més importants del país, i en alguns districtes industrials: Gènova, Torí i Milà a Itàlia; Barcelona i els districtes industrials tèxtils de Catalunya; Bilbao i el districte industrial metal·lúrgic i mecànic del País Basc a Espanya; Lisboa i Porto a Portugal; Atenes i, fins a cert punt, Tessalònica a Grècia.

En la part industrialitzada del continent, el comerç entre les economies nacionals era tan important que les zones d'activitats més complexes i riques no es van desenvolupar en les àrees centrals de cada país, excepte en el sector que afavoria un centralisme més accentuat en l'escala europea occidental —el cinturó existent des d'Anglaterra fins al nord d'Itàlia a través del nord-est de França, Bèlgica, els Països Baixos, Alemanya occidental i Suïssa.¹⁹

La dimensió simbòlica de les regions no va desaparèixer, però va perdre una part de la seva importància. Algunes metròpolis regionals es van beneficiar, en la seva expansió, del seu primer paper en l'organització tradicional de la vida política i cultural. Les seves poblacions eren més conscients aleshores dels interessos que compartien.

4. Durant els anys vint, els països industrialitzats van crear sistemes econòmics suficientment pròspers per pagar els salaris elevats dels treballadors i per posar en marxa els sistemes de benestar. La redistribució dels ingressos nacionals va créixer ràpidament després de la Segona Guerra Mundial. Els estats nacionals havien promogut la complexitat del sistema productiu i la solidaritat entre les fraccions diferents de la població.

4. L'impacte de la globalització i el procés de la unificació europea

A) *El mercat comú com a via per millorar el sistema espacial europeu*

Els models de l'organització nacional i regional que van caracteritzar l'Europa occidental fins a la dècada dels cinquanta van inspirar els homes que van imaginar-se el mercat comú.

---

18. Edward ULLMAN, «Regional Development and the Geography of Concentration», *Papers and Proceedings of the Regional Science Association*, 1958, p. 179-198.

19. És la «banana blava» de Roger Brunet, coextensiva amb l'antic cinturó de ciutats-estat i d'estats federals descrit per Stein Rokkan durant la baixa edat mitjana o el Renaixement.

L'Europa que van construir estava centrada en la zona densament industrialitzada que abastava des del nord d'Itàlia fins a Flandes, a Bèlgica, i el delta del Rin, als Països Baixos.

El problema era oferir als productors mercats suficientment grans per aprofitar totes les economies d'escala disponibles tècnicament. Comptar amb els mercats d'exportació era difícil en aquells temps perquè les tarifes eren molt altes arreu del món. L'única possibilitat real era engrandir els mercats domèstics. Les indústries del cinturó central es beneficiarien d'un dinamisme nou mitjançant una integració millor de les filials productives amb la creació d'un mercat comú. La perifèria gaudiria d'oportunitats més favorables per a millorar els seus objectius econòmics.²⁰ També hi havia qüestions geopolítiques: reduir les tensions tradicionals entre França i Alemanya i crear una zona occidental de prosperitat davant del bloc oriental.

No obstant això, el significat de la unificació europea va canviar progressivament a causa de la globalització de la vida econòmica.

B) *Els mecanismes de la globalització*

Durant els últims quaranta anys, les condicions en l'àmbit econòmic²¹ han canviat completament. Les innovacions tècniques van modificar les condicions del transport, de la producció i de la comunicació. Com que les tècniques modernes s'expressaven més científicament, va ser possible ensenyar-les a les escoles, fet que va erosionar l'avantatge dels països europeus. Els Estats Units i el Japó devien el seu èxit al monopoli de l'habilitat industrial de què es van aprofitar des del principi de la revolució industrial. Fou molt fàcil explotar plantes arreu del món amb uns quants expatriats o amb cap.

La millora del transport a l'engròs va transformar els antics mercats regionals en mercats mundials unificats. Conseqüentment, les fonts de poder concentrades van ser disponibles arreu, tant pel que fa als vehicles com a la transformació industrial: els assentaments industrials ja no es limitaven a les conques de carbó, als ports marítims o a les zones prop de les vies marines interiors o dels ferrocarrils.

Els contenidors van eliminar, quasi totalment, les càrregues del transbord entre vaixells, vagons o camions i així es va reduir el cost del transport dels productes manufacturats. Tradicionalment, els ports havien tingut un paper molt important en l'organització i el control del comerç internacional, però van perdre la majoria de llurs responsabilitats inicials i es van transformar en plataformes purament tècniques. L'organització de tota la logística del món dels intercanvis des d'indrets interiors va fer-se possible.

El progrés de les comunicacions i dels processos d'informació encara va tenir més conseqüències geogràfiques espectaculars. El cost de les plantes filials que operaven en països il·lu-

---

20. Sobre les primeres conseqüències de la Comunitat Econòmica Europea: Geoffrey PARKER, *The Logic of Unity. A Geography of the European Economic Community*, London, Longman, 1969; Roger LEE i P. E. OGDEN, *Economy and Society in the EEC*, Farnborough, Saxon House, 1976.

21. Peter DICKEN, *Global shift. Industrial Change in a Turbulent World*, London, Harper & Row, 1986.

nyans o de subcontractar amb les seves empreses es reduí tant, mitjançant les telecomunicacions modernes i la possibilitat d'acoblar ordinadors situats a llocs distants, que la fase del procés de les filials va deixar d'estar limitada a petites àrees. El comerç internacional de productes manufacturats s'havia desenvolupat des de la revolució industrial. La novetat fou el volum creixent del comerç internacional de productes intermedis, peces de recanvi, components o subequips.

La dispersió de la producció hauria estat més completa si les telecomunicacions haguessin deixat els contactes de la vida econòmica totalment obsolets, però no fou el cas.²² Quan s'ha de prendre una decisió sobre un problema delicat o s'ha de controlar el procés industrial o la qualitat dels productes, la gent s'ha de moure i s'ha de reunir amb els socis.

Fins als anys cinquanta, en què l'aviació comercial es desenvolupà, els executius o els enginyers havien de viatjar amb tren o amb automòbil, per tant, els era difícil anar i tornar d'un lloc a l'altre a més de 200 quilòmetres de distància en un dia o visitar llocs a més de 1.000 quilòmetres cada mes. Anar i tornar, diàriament, a un lloc a més de 1.500 quilòmetres de distància és possible amb els avions a reacció i també visitar, cada mes, indrets arreu del món. La transferència més senzilla d'habilitats tècniques i les telecomunicacions no han produït els mateixos efectes en els llocs de producció industrial sense una revolució del transport tan ràpida: la competència en països industrials nous ha estat menys dura.

A causa d'aquestes transformacions, les millors localitzacions per a les oficines centrals de les grans corporacions i per als seus serveis comercials o financers són ciutats suficientment importants que tinguin un aeroport internacional amb connexions directes amb la majoria d'escalaes aèries mundials, fet que generalment significa tenir més de dos milions d'habitants. D'aquesta manera, veiem que el pes de les metròpolis grans augmenta en la vida econòmica: la globalització ha provocat un procés de metropolització,²³ sobretot, durant els anys setanta i vuitanta.

C) *L'adaptació de la Unió Europea a la globalització*

L'any 1958, quan el procés de la unificació europea fou posat en marxa, l'objectiu que es perseguia era crear un mercat europeu domèstic tan gran com l'americà per desenvolupar empreses tan competitives com les dels Estats Units i per protegir-les de les tarifes elevades. Un sector que va mantenir l'orientació inicial fou la política agrícola europea comuna, que permetia un augment de la producció molt elevat, un desenvolupament del comerç intern europeu ràpid i la creació de corporacions transnacionals especialitzades en el procés dels aliments o en la producció d'inversions en les finques agrícoles.²⁴ L'èxit s'havia de pagar a un preu molt alt a causa de la sobreproducció i de la necessitat de subvencionar les exportacions. Actualment, els costos

---

22 Gunnar TORNVIST, *Contact Systems and Regional Development*, Lund, C. W. K. Gleerup, 1970.

23. Paul CLAVAL, «L'avenir de la métropolisation», *Annales de Géographie*, vol. 98, núm. 550 (1989), p. 692-706.

24. Lydia MYKOLENKO i Roger CALMÉS, *L'Europe agricole. Une nouvelle géographie des productions*, París, Ellipses, 1985.

són tan elevats i la pressió d'altres productors agrícoles és tan forta que cal desenvolupar orientacions noves.²⁵

L'evolució fou més ràpida en els altres sectors de l'economia. Les indústries van perdre la major part de la protecció externa de què gaudien mitjançant la baixada de tarifes establerta per les rondes negociadores del GATT. Aleshores, quins són els avantatges d'una unió europea? Són de naturalesa diferent: en els temps de la globalització, les companyies han de ser suficientment fortes per suportar la competència internacional i actuar en una pluralitat de mercats. Les companyies grans eren eficients en els mercats tancats protegits per les barreres duaneres, però van perdre avantatges amb la globalització; els mercats globals són volàtils, és a dir, el volum de producció fluctua constantment; les companyies grans desenvolupades durant la primera meitat del segle es van planejar per a sortides bastant estables i no s'adapten a les situacions en què es requereix flexibilitat.

La lògica que es troba darrere de la Unió Europea afavoreix, cada vegada més, l'adaptació de les companyies a formes noves de competència mundial.²⁶ El fet de controlar una part important del mercat continental ofereix una base sòlida a totes aquelles companyies que volen especialitzar-se en la producció. Gràcies a la mà d'obra tan especialitzada i a la qualitat dels enginyers i dels tècnics especialistes, les companyies es troben en una posició privilegiada per a la recerca i el desenvolupament i és a través de les innovacions que realitzen en la Unió Europea que són competitives en el mercat internacional.

Hi ha una altra possibilitat: especialitzar-se en el sector logístic de l'economia que creix ràpidament; aleshores, els avantatges d'una unió econòmica provenen de la gran quantitat de fluxos internacionals que apunten a Europa o que s'hi originen. També deriven de les economies externes que es desenvolupen en les metròpolis europees i en les seves ciutats globals —sobretot, Londres, però també París, Amsterdam, Frankfurt o Zuric.

D) *Brussel·les i els estats europeus: una geografia política nova*

Les fronteres de l'Europa occidental no van canviar des de la Segona Guerra Mundial; tanmateix, la geografia política d'aquesta part del continent va patir uns canvis tremends. Fins a la dècada dels setanta, els estats encara consideraven que la seva màxima responsabilitat era desenvolupar polítiques de benestar eficients. Tots els països compartien els mateixos objectius generals, però alguns van donar més èmfasi al sistema de seguretat social o a l'assistència de famílies i uns altres als fons de pensions. Mitjançant aquestes accions i la política fiscal que necessitaven, les diferències entre els espais econòmics de les nacions europees van experimentar una diferenciació ràpida: els impostos sobre la renda eren més elevats al nord d'Europa. Les empreses es feien càrrec de la totalitat de les càrregues al sud d'Europa. No obstant això,

---

25. Hugh CLOUT, *A Rural Policy for the EEC?*, London, Methuen, 1984.

26. Jan-Evert NILSSON, Peter DICKEN i Jamie PECK (eds.), *The Internationalization Process. European Firms in Global Competition*, London, Paul Chapman, 1996.

la generalització de l'impost sobre el valor afegit va ser la mesura d'homogeneïtzació.

Les empreses van guanyar més llibertat per establir llurs activitats amb les noves condicions derivades de les telecomunicacions i de les revolucions del transport. Les empreses van començar a resituar els negocis en països on la mà d'obra era més barata i la pressió fiscal menor, tant a dins d'Europa com a fora.

Les orientacions fonamentals de les polítiques econòmiques van començar a canviar a l'inici dels anys vuitanta quan alguns països es van adonar que havien de reduir el cost de les seves polítiques de benestar si volien continuar sent competitius. Margaret Thatcher inicià el procés. La van imitar a Irlanda. Els Països Baixos van reduir els costos laborals amb altres mitjans. A la resta de països, la reorientació començà a la dècada dels noranta o encara no ha començat.

Des dels anys cinquanta o seixanta, segons els estats, les polítiques regionals van esdevenir importants quasi arreu d'Europa. Normalment, es basaven en un control estricte de la situació de les instal·lacions industrials o d'oficina. Arran del control de costos i de l'abaratiment de les comunicacions, les empreses van començar a evadir les regulacions nacionals tot restablint llurs activitats a l'estranger. Les polítiques regionals van haver de canviar: havien de fonamentar-se en incentius més que no pas en el control, per tant, les ciutats i les regions descobriren que les úniques oportunitats que tenien per mantenir la prosperitat era ser més atractives per a les empreses.

L'actitud dels ciutadans cap a les regions va canviar per motius diversos. La població solia ser diversa en els països on les estructures estatals es van desenvolupar abans del 1800. Les minories van acceptar l'Estat nacional encara que es diferenciessin de la majoria en moltes característiques i creences, ja que compartien els beneficis dels imperis colonials. Més tard, van gaudir d'un sistema de seguretat social. La descolonització va suprimir el primer avantatge després de la Segona Guerra Mundial. El benefici de ser ciutadà d'un país determinat va desaparèixer quan tots els països europeus van adoptar les polítiques de benestar: tots els ciutadans europeus gaudien de sistemes similars. Per això, els moviments autonòmics o separatistes es van desenvolupar a Gran Bretanya, França, Espanya, Itàlia i l'escissió de Bèlgica.

En l'àmbit econòmic, el centre principal de decisió actual és Brussel·les.²⁷ La naturalesa del sistema polític europeu és curiosa. La llei no la produeix el parlament, sinó que s'elabora sota la responsabilitat de les institucions europees a Brussel·les. El poder legislatiu europeu s'atribueix oficialment al Consell. La Comissió només té un poder reglamentari. De fet, la Comissió prepara els textos, que neixen del treball dels funcionaris europeus que consulten els grups de pressió establerts a Brussel·les. La capital belga no té mitjans per fer complir directament les seves decisions, que s'incorporen a les legislacions nacionals i són els sistemes administratius nacionals els que les posen en vigor.

El nou sistema polític és molt diferent de l'organització que va predominar a la part d'Europa on la cultura legal era del tipus romanogermànic. S'assembla més al sistema de la *Common Law*.

---

27. Ali M. EL AGRAA (ed.), *The Economics of the European Community*, Oxford, Philip Allan, 1980; Anthony J. C. KERR, *The Common Market —and How it Works*, Oxford, Pergamon Press, 1986.

Europa té una lògica inherent d'uniformitat, encara que sigui aparentment molt descentralitzada: tothom té dret, en un afer on estigui implicat, de dur el seu propi estat davant del Tribunal Europeu, si considera que una norma europea no ha estat correctament aplicada.

En la nova organització política, cada vegada més, el sistema legal s'elabora a Brussel·les. Els estats no desapareixen, però han perdut una gran part de sobirania. D'alguna manera, cada cop més, semblen peces de la nova maquinària administrativa europea. Llur poder d'iniciativa disminueix.

Des d'una altra perspectiva, els estats encara són importants en l'estructuració de l'espai econòmic europeu. Les polítiques de benestar són tan diferents que les possibilitats que ofereixen els estats a les empreses privades són millors en uns països que en uns altres. Les cultures europees s'han anat perfilant durant segles dintre de motlles nacionals. Els contrastos resultants s'han fet més visibles que fa una dècada, des que han desaparegut les barreres econòmiques.

E) *Les formes noves d'organització regional i el seu paper en l'esfera econòmica, política i cultural*

Durant les últimes dècades, la reestructuració urbana i regional d'Europa ha estat tan important com la del sistema estatal. La construcció de l'espai econòmic europeu i la globalització han coincidit en la seva integració en uns espais més amplis.²⁸

1. Les jerarquies urbanes complexes que van caracteritzar les regions en els temps de la revolució industrial van néixer de l'existència de poblacions disperses que necessitaven serveis. L'augment de la productivitat ha comportat que la part de la població activa que treballa en els sectors agrícoles i miners de l'economia hagi minvat molt. Els ingressos més elevats i la motorització han fet que la gent viatgi més lluny quan ha de comprar coses o anar al metge, és a dir, que els nivells més baixos del sistema urbà han perdut una gran part de les seves activitats anteriors.

Pel que fa a les empreses, l'important és accedir al mercat europeu o al mundial. Les telecomunicacions han fet molt fàcil entrar en les xarxes internacionals sigui quina sigui la localització de l'empresa. Com que els contactes són necessaris, calen bons enllaços amb un centre més important de transport aeri: això vol dir que pràcticament totes les ciutats mitjanes ofereixen els mateixos avantatges si tenen connexió directa amb un aeroport més gran d'una metròpoli internacional o d'una ciutat global. Els costos de commutació baixos i la gran velocitat de les transaccions fan que la millor estructura per a una connexió sigui de dos, fer-ne una.²⁹

2. L'índex de treballadors industrials a Europa és menor que fa trenta anys a causa d'una productivitat més elevada i d'una competència més dura dels nous països industrialitzats.

---

28. Amin ASH i Nigel THRIFT, *Globalization, Institutions and Regional Development in Europe*, Oxford, Oxford University Press, 1994; Michael HEBBERT i Jens Christian HANSEN, *Unfamiliar Territory. The reshaping of European Geography*, Aldershot, Avebury, 1990; William LEVER i Antoine BAILLY, *The spatial Impact of economic Change in Europe*, Aldershot, Avebury, 1996.

29. Paul CLAVAL, *Initiation à la géographie régionale*, 1993.

L'abaratiment dels costos del transport implica que el processament de productes industrials no depengui tant de les fonts d'energia barates o de les matèries primeres com en el passat.

El procés dels productes industrials ja no és tan susceptible als mercats on es concentra la demanda final. El procés de les cadenes de valor afegit pot tenir lloc en indrets molt llunyans gràcies a les telecomunicacions i a les revolucions tan ràpides que ha sofert el transport.

No obstant això, les indústries no són completament lliures, perquè mentre tracten de dur a terme la fabricació just a temps per reduir la càrrega fiscal dels estocs, les plantes filials i els subcontractistes implicats en el procés s'han d'establir en la mateixa àrea.

Pel que fa al màrqueting, la recerca i el desenvolupament d'un sector determinat de producció depenen de molts intercanvis d'informació entre empreses competidores que, al mateix temps, són complementàries i els districtes industrials recuperen el paper que van tenir a la fi del segle XIX, que després es reduí a causa del naixement de les grans companyies integrades.

Les seus centrals i els serveis comercials s'havien d'establir en una metròpoli gran per tal de mantenir fàcilment contactes en l'escala global o europea. Alguns districtes industrials també es troben en les àrees metropolitanes més importants atraïents de molts immigrants dels països del Tercer Món, on, per tant, algunes formes de treball són bastant barates. Tanmateix, la majoria de districtes industrials es desenvolupen fora de les ciutats globals o de les metròpolis nacionals o regionals. Els districtes representen dipòsits plens de coneixement tècnic i comercial que atrauen els especialistes encara que estiguin establerts en àrees urbanes lluny de qualsevol metròpoli internacional o ciutat global.

3. Les estructures regionals actuals són molt diferents de les d'estil industrial ja que incorporen metròpolis grans, però també ciutats més petites i districtes industrials que són a una hora o mitja de distància dels aeroports o de les estacions centrals. Les àrees urbanes, que compten amb el turisme, amb l'establiment de jubilats o amb el desenvolupament d'activitats al camp, s'integren en el sistema espacial més dominant mitjançant les connexions aèries, els trens, tant tradicionals com d'alta velocitat o les autopistes. Les ciutats han de tenir densitats de més de cent habitants per quilòmetre quadrat o de dos-cents per tal d'estar equipades suficientment per a la població d'un nivell de renda alt.

Altres àrees estan menys integrades en el model de transport ràpid. Les zones rurals amb poca densitat no poden finançar una escola d'alta qualitat o els sistemes sanitaris. Les terres marginals i els terrenys erms han deixat de cultivar-se a causa de la productivitat elevada de la terra i s'han convertit en reserves naturals per ser reintegrats com a llocs de recreació en el sistema econòmic.

Actualment, Europa sembla un mosaic de zones d'estructures i d'economies diferents, algunes són molt dinàmiques i s'integren perfectament a la UE i al sistema global: les àrees metropolitanes, els districtes industrials i les zones turístiques atractives. Altres zones es dediquen a activitats agrícoles o mineres i estan menys connectades amb les xarxes de transport ràpid del món modern. Les àrees marginals queden a banda de l'espai econòmic dominant.

El contrast entre el cinturó central que va atraure les empreses i les activitats més dinàmiques i les perifèries subdesenvolupades ha desaparegut. Durant els últims trenta anys, el cinturó central europeu va experimentar un creixement demogràfic i econòmic més lent que no pas el de moltes àrees perifèriques. Totes les grans zones metropolitanes d'Europa són parts del nou centre dispersat. Les altres, directament o indirecta, o convergeixen cap aquests pols econòmics nous o en queden fora.³⁰

4. Quan les forces econòmiques tendeixen a produir estructures espacials molt diferenciades, l'evolució política es dirigeix cap a un enfortiment de les regions com a estructures administratives i com a centres principals de l'estat local. Durant els anys seixanta i setanta, els riscos de congestió dels serveis administratius centrals van créixer considerablement a causa de l'augment de la complexitat de l'acció de l'Estat.

La desconcentració es va considerar la resposta més adequada i, per aquest motiu, es va transferir la presa de decisions a nivells inferiors dels sistemes administratius.

Les forces culturals i polítiques també van contribuir a aquesta evolució. La globalització i la unificació d'Europa han reduït la seducció que tenien els estats com a centres d'identitats col·lectives.

La gent s'ha tornat més sensible als seus orígens i a les diferències culturals. Els regionalismes són més forts ara que fa quaranta anys, siguin quines siguin les seves formes. Consegüentment, s'han transferit responsabilitats noves al govern local, sobretot a nivell regional.

Les realitats de les regions noves són molt diferents perquè totes elles són heterogènies: zones desigualment integrades en l'economia europea i global i en els sistemes de comunicació. D'una banda, tenim les enormes metròpolis, les grans ciutats (sovint, van ser les metròpolis regionals del segle XIX o de l'inici del segle XX), els districtes industrials, les àrees turístiques urbanes o suburbanes. D'altra banda, hem de considerar les zones rurals de baixa densitat, les ciutats petites i les terres marginals. El pes que tenen en l'economia europea o global també és molt diferent: les àrees metropolitanes més importants o els districtes industrials estan connectats amb els centres més dinàmics de la vida internacional, les altres zones queden més o menys al marge, encara que els nous mitjans de comunicació les proveeixin regularment de notícies internacionals.

5. L'organització regional d'Europa planteja dos tipus de qüestions: la millor manera de reduir la distància entre nivells de desenvolupament és la devolució d'una part cada vegada més important de sobirania nacional a les regions? Aquesta devolució suposarà millors oportunitats per a integrar les terres marginals en els circuits més dinàmics de la vida global i europea?

En moltes ocasions, la regionalització ha escurçat el procés de decisió polític. Aquesta transformació ha tingut efectes positius en molts aspectes, per exemple, permet als qui prenen de-

---

30. Per a una anàlisi més convencional dels dinamismes regionals a Europa: Costis HADJIMICHALIS i David SADLER (eds.), *Europe at the Margins. New Mosaics of Inequality*. Chichester. John Wiley, 1995.

cisions d'obtenir una informació millor. En la capital de la nació, la gent només rebia informació a través de canals administratius especialitzats i no podien considerar tots els aspectes de la situació. Els centres de decisió regionals són suficientment propers per a tenir una visió més àmplia dels problemes; poden tenir en compte tots els factors locals i combinar les iniciatives dels actors locals per arribar a solucions. Aquests centres són més sensibles a les sinèrgies locals i en treuen profit.

Les perspectives locals faciliten la mobilització de les innovacions quan les polítiques nacionals han deixat de ser efectives en l'àmbit de l'ocupació. Les autoritats locals són eficients a l'hora de millorar la imatge de les seves ciutats o regions i d'atraure empreses noves.

No obstant això, les iniciatives regionals també pateixen moltes mancances. L'evolució recent ha ampliat la distància entre les àrees més dinàmiques (per exemple, aquelles que són al voltant d'una metròpoli important) i les més endarrerides (aquelles amb centres urbans petits, aeroports sense connexions, sense enllaços de trens d'alta velocitat i amb una gran part del medi ambient format per terres marginals). Si s'atorga massa iniciativa al nivell regional es poden crear desequilibris territorials perillosos. En les regions administratives, les àrees metropolitanes sovint atrauen la part més substancial de la inversió pública, fet que provoca un procés de marginalització accelerat de les àrees perifèriques.

Les iniciatives regionals també poden ser contraproductives en els àmbits nacional i europeu perquè no hi ha cap justificació per gastar tants diners en la millora de la imatge de localitats o de regions: és fàcil entrar en la zona de menys rendiments. Aquestes polítiques són molt expansives. Els nivells massa elevats de pressió fiscal local tenen efectes dissuasius en les empreses que cerquen bones localitzacions.

Conclusió

1. Europa és diversa pels seus estats, nacions i regions. Una part de les diferències deriven de les condicions naturals, una altra part expressa les característiques culturals heretades i les actituds que daten, parcialment, de l'antiguitat, de Roma, de la cristianització, de les invasions, del Renaixement i de la Reforma. El mosaic actual neix, principalment, de la història de les organitzacions espacials des del principi dels temps moderns. La idea de sobirania és bàsica per als estats que es van desenvolupar a l'Europa occidental des de l'edat mitjana i que van dominar l'esfera internacional des del segle XVII. La Il·lustració va donar una base nacional i, de fet, cultural a aquests estats.

La revolució industrial va provocar que les economies nacionals apareguessin amb un grau elevat d'aïllament dels circuits econòmics, un creixement sostingut i una oposició forta entre les economies complexes de les àrees centrals i les orientacions especialitzades de la perifèria. Atesos els importants fluxos d'intercanvis entre els països europeus, les regions centrals van fusionar-se en una concentració d'iniciatives i de riquesa des de Londres fins a Milà.

El procés de regionalització comparteix necessitats polítiques o administratives, expressa la diferenciació cultural o neix de les relacions econòmiques. Fins a la Revolució Francesa, la lògica administrativa era la més dominant. La revolució industrial va donar un paper preponderant a la vida econòmica, que estava orientada cap a un model general d'organització espacial caracteritzat per regions polaritzades organitzades al voltant de centres urbans importants o de districtes industrials.

Durant els últims quaranta anys, canvis tremends han ocorregut a causa de la lògica d'unitat lligada amb el mercat comú, la Unió Europea i el procés més general de globalització. Els límits dels estats no han canviat, però llur naturalesa i funcions han experimentat transformacions ràpides, sobretot, en els últims vint anys.

Una part substancial de sobirania ja ha estat cedida a Brussel·les, a les institucions supranacionals. El nou sistema legal té conseqüències unificadores més poderoses que les dels antics estats, almenys a Itàlia, Espanya o França. Les economies nacionals s'han fusionat en un sistema europeu i, cada vegada més, s'integren en un de global. Per tant, els estats han perdut gairebé totes les possibilitats que van tenir fins a la dècada dels anys setanta d'influenciar la localització d'activitats productives a escala nacional; consegüentment i d'una manera creixent, Brussel·les o les regions impulsen les polítiques regionals.

L'obertura de les economies nacionals va ser coetània amb les possibilitats noves que es van donar a les empreses per a establir les seves oficines o sucursals lliurement a tot Europa o al món i amb el paper creixent que van tenir les metròpolis com a punts de control i centres d'iniciativa en el nou sistema. Per aquest motiu, les jerarquies urbanes regulars que abastaven tota la part industrialitzada d'Europa van perdre les seves funcions, atès que els nous sistemes de comunicacions només requereixen dos nivells de jerarquies dels centres urbans.

Les regions econòmiques van perdre llur esquema urbà en un curt període de temps. Paradoxalment, el seu paper administratiu i polític no es va veure reduït: la congestió de l'Administració central va afavorir la devolució de moltes responsabilitats a les regions. La globalització va impulsar, com una reacció, els moviments regionalistes. El govern local cada vegada més anava adoptant una base regional. Els resultats són desiguals. La proximitat de centres de poder és bona per aprofitar les sinergies locals. Les regions desenvolupen polítiques ambicioses per ser més atractives a les indústries o als serveis. Els beneficis d'aquestes accions no es distribueixen completament, sobretot es reparteixen en les àrees metropolitanes, en els districtes industrials i en les zones turístiques ben conegudes. Sovint, els resultats són més modestos en les regions on no hi ha una zona metropolitana important. La marginació d'algunes de les parts més pobres de l'espai europeu és un fet evident.

2. El procés subliminar conté aspectes més profunds. Des dels tractats de Westfalia, les relacions de poder s'organitzaven bàsicament en una base territorial i el paper de les connexions era limitat.

La globalització està canviant ràpidament l'escena política. Les empreses eludeixen la majoria dels controls estatals perquè tenen llibertat d'establiment i poden desenvolupar polítiques

sense tenir en compte els interessos nacionals. Les connexions de les corporacions transnacionals tenen un paper cada vegada més important en l'àmbit internacional. Com que les comunicacions són més fàcils, les accions culturals internacionals o les caritatives també estan cada cop més organitzades a través de les connexions.

La qüestió de les relacions entre els estats i les regions només és una faceta d'un problema més gran: quina serà la part respectiva de les estructures territorials i de les connexions en la vida política de demà? Òbviament, les xarxes de connexió tindran un paper cada vegada més important, però seran capaces de ser operatives sense l'ajut d'organitzacions territorials fortes? Els serà suficient només comptar amb les grans metròpolis? Aquesta és la qüestió.

Summary:

The diversity of the nations and regions of Western Europe

Paul Claval

The European Union develops new forms of spatial competition. In fact, the Maastricht Treaty limits the role of the states. In any case, in order to understand the consequences of the current phase of the building of Europe, the specificities of the territorial units that form Europe need to be analysed. In this analysis, which we shall begin with some reflections on the nature of states and regions, we shall recall some of the general factors of unity and diversity operating in Europe, underline the heritage of the traditional and industrial phases of economic development with reference to European spatial structures, we shall take a closer look at the processes under way at a time of globalisation and, to conclude, we shall present the characteristic features of the geography built up by means of the economic, cultural and political restructuring that began a generation ago.

In terms of their nature, states are basically political organisations. The typical European state is the sovereign state which has no competitor in its territory and which legitimises its power by expressing the will of the community it governs. In the legal ambit specifically, the power of the European states is based on law; therefore, the manner in which the law is produced and applied is extremely important for understanding territorial organisation. In this respect, there are two traditions in Europe: the countries in which the Romano-Germanic legal culture prevails (practically all of continental western Europe), where the law is produced basically by the state, and the countries which apply the Common Law, where the law is not a privilege of the state. This distinction means, for example, that the temptation to centralise may emerge in the former group of countries. Nevertheless, in both groups, in spite of various distinctions, the state is a political construct, over and above all else. Then we have the regions, which are the results of cultural, historical or economic life and do not always play a part in the political life of nations,